

Küresel Ekonomide Afrika Ülkelerinin Konumu ve Türkiye ile İlişkiler

İktisadi Araştırmalar Bölümü

Eylül 2013

Eren Demir
Uzman Yardımcısı

İçindekiler Tablosu

I. GİRİŞ.....	2
II. AFRIKA EKONOMİSİ.....	3
II.1. Dış Ticaret.....	4
II.2. Doğrudan Yatırımlar	6
II.3. Bankacılık Sektörü	7
II.4. Afrika'da İş Yapma Olanakları.....	8
III. BÖLGESEL GELİŞMELER.....	9
III.1. Kuzey Afrika	9
III.2. Doğu Afrika.....	10
III.3. Orta Afrika	10
III.4. Güney Afrika	11
III.5. Batı Afrika	12
IV. TÜRKİYE AFRIKA İLİŞKİLERİ	12
IV.1. Dış Ticaret	13
IV.1. Doğrudan Yatırımlar	14
V. GENEL DEĞERLENDİRME.....	15

I. GİRİŞ

54 ülkenin yer aldığı Afrika kıtası barındırdığı yaklaşık 1 milyarlık nüfusu ile dünyanın en kalabalık ikinci kıtası konumundadır. Dünya hammadde kaynaklarının önemli bir bölümünü barındırmasına rağmen Afrika'da kişi başına milli gelir 2012 yılı itibarıyla 3.177 USD düzeyinde olup bu özelliği itibarıyla dünyanın gelir düzeyi en düşük kıtası konumundadır. Bu gelişmede, Afrika'da uzun yıllar devam eden sömürgecilik faaliyetlerinin 70'li yıllardan itibaren sona ermesinin ardından kıta genelinde yaşanan iç savaşlar etkili olmuş, bu dönemde ülke ekonomileri yeterli performansı sergileyememiştir. 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren ise kıta genelinde ekonomik aktivitenin daha istikrarlı bir görünüme kavuştuğu gözlenmektedir.

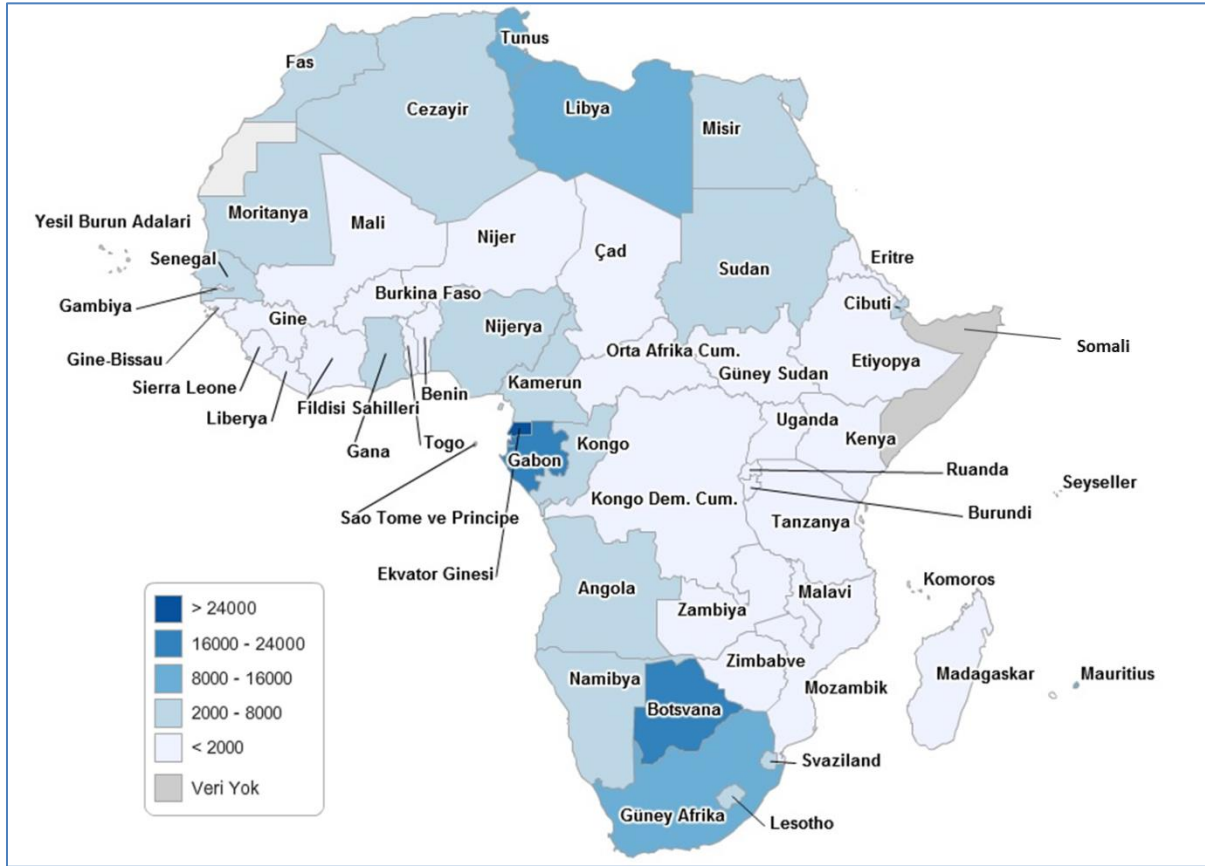
Afrika kıtasında iktisadi faaliyetin daha dengeli bir görünüme kavuşmasının ardından, özellikle son 10 yıllık süreç incelendiğinde kıta geneline yönelik yatırımcı ilgisinin giderek artış kaydettiği ve bu durumun Afrika ülkelerinin küresel ekonominin gündeminde daha fazla yer teşkil etmesine neden olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, halen mevcut yapısal sorunların kıta ekonomisinin gelişimini sınırlandıran bir unsur olarak ön plana çıktığı görülmekte ve bu açıdan değerlendirildiğinde söz konusu sorunların çözümüne ilişkin atılan adımların kıta ekonomisine katkısının uzun vadede etkisini göstereceği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, Afrika ekonomilerinin gelişime açık yapısı önümüzdeki dönemde kıtaya yönelik yatırımcı ilgisinin devam edeceğine işaret etmektedir.

Türkiye de benzer şekilde Afrika kıtasında yer alan ülkeler ile ilişkilerini kuvvetlendirmek amacıyla son yıllarda önemli adımlar atmıştır. Coğrafi konumu itibarıyla Kuzey Afrika ülkeleri ile dış ticaret ve yatırım alanlarında daha yakın ilişkiler kurmasına rağmen Türkiye, sahra altı Afrika¹ ülkeleri ile söz konusu alanlarda yeterince ilerleme kaydedememiştir. Bu çerçevede, özellikle 2005 yılından itibaren sahra altı Afrika ülkeleri ile ikili ilişkilerin güçlendirilmesi hedeflenmiş ve karşılıklı olarak yeni elçilikler açılmış, diplomatik ve ticari bağlar kurulmuştur. Bu gelişmede, küresel krizin olumsuz etkilediği Euro Alanı'nın Türkiye'nin en önemli ihracat pazarı olması ve bu durumun ülke ekonomisine etkilerini sınırlandırmak amacıyla Türkiye'nin dış ticaret pazarlarını çeşitlendirmeye gitmesi de etkili olmuştur.

Bu çalışma Afrika ekonomilerinin son dönemde artan önemine istinaden kıtada yer alan ülkelerin küresel ekonomideki konumu hakkında bilgi sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Afrika ülkelerinin son 10 yıllık dönemde sergilediği performans, bu ülkelerde dış ticaret ve yatırım alanlarındaki gelişmeler geniş bir perspektif ile incelenmekte, bunun yanında bankacılık sektörü görünümü ve kıtada iş yapılabilme olanakları değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışmada, Afrika ülkeleri ile Türkiye arasında kurulan ilişkilerin gelişimi ve bu yönde atılan adımların sonuçları yer almaktadır.

¹ Sahra altı Afrika, Sahra çölünün altında yer alan ülkeler olup Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır dışındaki tüm Afrika ülkelerini kapsamaktadır.

Afrika Kıtasındaki Ülkeler. Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başı Milli Gelir (2012, USD)

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database

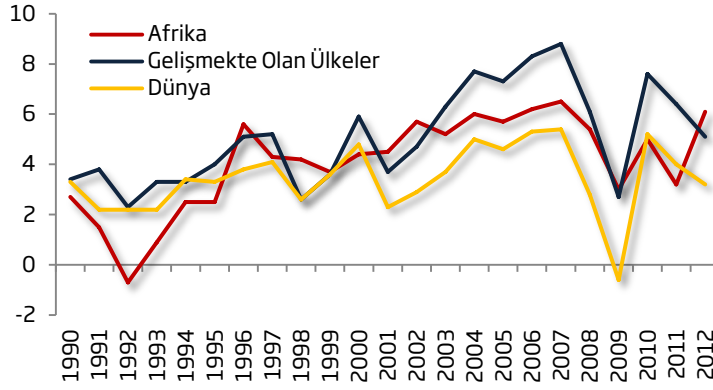
II. AFRIKA EKONOMİSİ

Afrika kıtası ekonomileri son 10 yıllık dönemde dikkat çekici gelişme kaydetmiştir. Bununla birlikte, söz konusu ekonomilerin büyük çoğunluğunda halen, yapısal sorunlar nedeniyle gelişmişlik düzeyinin dünya genelinin oldukça altında kaldığı görülmektedir. Bu sorunlar arasında altyapı yetersizliği, hızlı artan nüfusa yeni iş imkânı yaratılamaması ve siyasi sorunlar nedeniyle meydana gelen iç savaşlar ön plana çıkmaktadır.

Afrika ekonomisi 2001-2008 yılları arasında ortalama olarak yıllık bazda %5'in üzerinde büyümüştür. 2009 yılında küresel krizin etkisiyle yıllık büyüme oranı %3'e gerilemiş, izleyen dönemde ise Afrika ekonomisi yeniden toparlanma eğilimine girerek 2010 yılında %5, 2011 yılında %3,2, 2012 yılında %6,1 büyümüştür. Ancak, kaydedilen istikrarlı büyümeye rağmen dünyanın en kalabalık ikinci kıtası konumundaki Afrika kıtasında GSYH 2012 itibarıyla dünya GSYH'sinin yalnızca %2,8'ini oluşturmaktadır. Bu durumda kıta genelinde altyapının yetersiz ve yatırımların oldukça sınırlı bir düzeyde olmasının büyük ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, hanehalkının en temel ihtiyaçlarından biri olan elektriğe sahra altı Afrika'da kırsal alanda yaşayan kesimin %10'u, bölge genelinde ise nüfusun yalnızca %25'inin ulaşım imkânı bulunmaktadır. Dünya Bankası'nın tahminlerine göre Afrika'da altyapı açığının kapatılabilmesi için yıllık 93 milyar USD tutarında yeni yatırım yapılması gerekmektedir². Bu tutar kıtanın toplam GSYH'sinin yaklaşık %5'ine tekabül etmektedir. Diğer taraftan, toplam dünya nüfusunun yaklaşık %15'ini oluşturan Afrika kıtasında nüfus artış hızı yaklaşık %2,5 ile %1'lik dünya ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Bu durum, altyapı açığı ile birlikte değerlendirildiğinde artan nüfusa yeterli iş imkânı yaratılamaması sorununu da beraberinde getirmektedir.

² Africa's Infrastructure: A Time for Transformation (World Bank, 2010)

Grafik 1. GSYH Büyümesi (%)

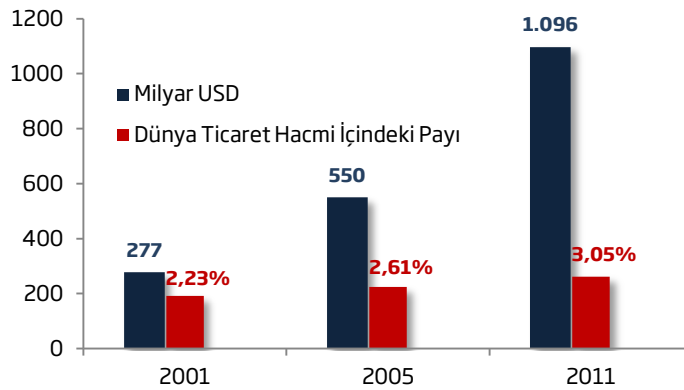
Kaynak: IMF World Economic Outlook Database

Ülke bazında değerlendirildiğinde, kıtanın en büyük ekonomisi Güney Afrika Cumhuriyeti'dir. Bu ülkeyi, sırasıyla Nijerya, Mısır, Cezayir ve Angola izlemektedir. Güney Afrika hariç tutulduğunda bahse konu ülkelerin tamamında petrol rezervi bulunduğu, Güney Afrika'nın da yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Afrika kıtasının en büyük ekonomileri temel olarak hammadde ihracatına dayanan bir ekonomik sistem içerisinde yer almaktadırlar.

II.1. Dış Ticaret

Dış ticaret açısından değerlendirildiğinde, Afrika kıtasının dış ticaret hacminin son 10 yıllık dönemde yaklaşık dört katına ulaştığı ancak dünya ticaret hacmi içindeki payının %3 ile oldukça sınırlı bir düzeyde kaldığı görülmektedir. Altyapı açığının dış ticaret kanalında da olumsuzluklara yol açtığı dikkat çekmektedir. Dış ticaretin büyük bir bölümü deniz taşımacılığı ile gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, kıta genelinde limanların düşük kapasiteli ve yetersiz olması dış ticareti olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Ayrıca, kıtanın coğrafi özellikleri de dış ticareti olumsuz etkilemektedir. Nitekim, denize kıyısı olmayan ülkelerin sayısının fazla olması³, yetersiz kara ve demiryolu ağı ile dış ticarete konu olan ürünlerin nakliye maliyetlerinin yükselmesi sonucunu doğurmaktadır. Afrika kıtasında söz konusu maliyetlerin ithalat bedelinin yaklaşık %10'u civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu oran dünya genelinde %6 civarındadır.

Grafik 2. Afrika'nın Dış Ticaret Hacmi

Kaynak: International Trade Centre

Afrika kıtası yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin bir konuma sahiptir. Platinyum, kobalt ve elmasla dünya üretiminin yarısından fazlası, ham petrol üretiminin ise %13'ü Afrika'da gerçekleştirilmektedir. Petrol, kıtanın başta kuzeyi olmak üzere orta-batı ve güneyinde yoğunlaşmıştır. Batı kanadında Nijerya kıtanın en büyük ham petrol üreticisi konumunda yer almakta, bu ülkeyi Güney'de Angola, Kuzey'de ise Cezayir ve Libya

³ Dünya'da denize kıyısı olmayan 44 ülkenin 16'sı Afrika kıtasında yer almaktadır.

izlemektedir. Kıtanın toplam ihracatının yaklaşık %60'ını petrol ürünleri, geriye kalan bölümünü ise büyük ölçüde yer altı kaynakları oluşturmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, petrol fiyatlarının yukarı yönlü seyri son yıllarda söz konusu ülkelerde ekonomik aktiviteyi destekleyici bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.

Tablo 1. Afrika'nın Ürün Bazında Başlıca İthalat ve İhracat Kalemleri (2011)

İhracat		(% Pay)	İthalat		(% Pay)
1	Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	62,2	1	Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	15,2
2	İnciler, kıymetli taşlar ve metaller	6,5	2	Makina ve cihazlar, aletler	11,8
3	Metal cevherleri	3,5	3	Motorlu kara taşıtları	8,7
4	Bakır ve bakırdan eşya	2,0	4	Elektrikli makina ve cihazlar	7,6
5	Elektrikli makina ve cihazlar	1,7	5	Hububat	4,4
6	Motorlu kara taşıtları	1,6	6	Demir ve çelik	3,4
Toplam İhracat Tutarı (milyar USD)		578,3	Toplam İthalat Tutarı (milyar USD)		517,8

Kaynak: International Trade Centre

Afrika ülkelerinin enerji ihtiyacına bağlı olarak petrol ürünlerinin ithalat tarafında da yine ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İthalata konu olan diğer ürünler ise ağırlıklı olarak katma değeri yüksek ürünlerden oluşmaktadır. Dünya ticaretinde Afrika ülkelerinin genel olarak hammadde sağlayıcısı konumunda bulunduğu ve buna karşılık altyapı yetersizliği nedeniyle yaratılamayan katma değerın dışarıdan elde edildiği görülmektedir.

Tablo 2. Afrika'da Üretilen Belli Başlı Madenler (2010)

Platinyum			Kobalt			Elmas		
	kilogram	% pay		ton	% pay		bin karat	% pay
Güney Afrika	147.790	77,0	Kongo	61.000	60,4	Botsvana	21.000	16,5
Zimbabve	8.800	4,6	Zambiya	5.700	5,6	Kongo	16.800	13,2
Botsvana	600	0,3	Fas	3.130	3,1	Angola	13.000	10,2
Etiyopya	8	0,0	Madagaskar	700	0,7	Güney Afrika	8.868	7,0
Diğer	-	-	Diğer	470	0,5	Diğer	12.132	9,6
Afrika Toplamı	157.198	81,9	Afrika Toplamı	71.000	70,3	Afrika Toplamı	71.800	56,5
Dünya Toplamı	192.000	100,0	Dünya Toplamı	101.000	100,0	Dünya Toplamı	127.000	100,0

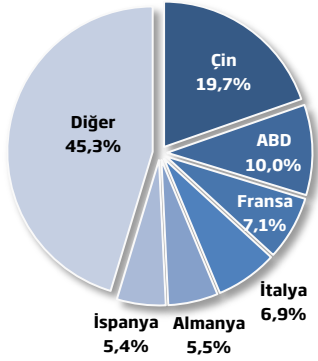
Magnezyum			Altın			Ham Petrol		
	bin ton	% pay		kilogram	% pay		bin varil	% pay
Güney Afrika	2.900	19,9	Güney Afrika	188.701	7,4	Nijerya	896.043	3,2
Gabon	1.500	10,3	Gana	76.332	3,0	Angola	676.000	2,4
Gana	420	2,9	Tanzanya	39.448	1,5	Cezayir	660.000	2,3
Sudan	186	1,3	Mali	36.344	1,4	Libya	616.000	2,2
Diğer	194	1,3	Diğer	138.175	5,4	Diğer	841.957	3,0
Afrika Toplamı	5.200	35,6	Afrika Toplamı	479.000	18,7	Afrika Toplamı	3.690.000	13,0
Dünya Toplamı	14.600	100,0	Dünya Toplamı	2.560.000	100,0	Dünya Toplamı	28.400.000	100,0

Kaynak: U.S. Geological Survey

Afrika genelinde kara ve demiryolu ağının yetersiz olması kıta ülkeleri arasındaki ikili ticaretin de zayıf seyretmesine yol açmıştır. Bu nedenle, dış ticaret genel olarak kıta dışı ülkeler ile yapılmaktadır. Afrika'nın dış ticaretinde Avrupa Birliği ülkeleri %43 ile ilk sırada yer almaktadır. Asya ülkelerinin payının da %31 ile oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Ülke bazında bakıldığında, Afrika'nın en önemli ticaret ortağı Çin'dir. Afrika ve Çin arasında 2001 yılında 11 milyar USD düzeyinde bulunan dış ticaret hacmi, 2012 yılı itibarıyla 198 milyar USD'ye ulaşmıştır. Çin ve Afrika arasındaki dış ticaret ilişkisi, büyük ölçüde Çin menşeli firmaların altyapı

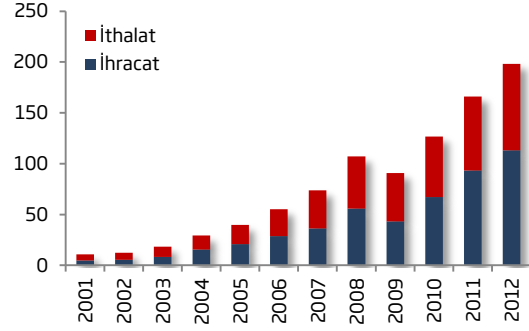
projelerini finanse etmesi karşılığında ilgili ülkeden doğal kaynak takasına dayanan “Angola Modeli” çerçevesinde yürütülmektedir. Model, ihraç edilen doğal kaynakların katma değer yaratılarak tekrar Afrika pazarına sunulabilme olanağı sağlaması sebebiyle Çinli şirketlerin kıtaya ilgisinin yüksek düzeyde seyretmesine neden olmaktadır. Ayrıca, şirketler gerçekleştirdikleri yatırım karşılığında söz konusu yatırımın işletme haklarını da devralmaktadır. Angola modeli birçok Afrika ülkesinde altyapı yatırımlarının hız kazanmasını sağlamıştır.

Grafik 3. Ükelere Göre Afrika'nın Dış Ticaret Hacmi (2012)

Kaynak: International Trade Centre

Grafik 4. Afrika'nın Çin ile Dış Ticaret Hacmi (milyar USD)

Kaynak: International Trade Centre

II.2. Doğrudan Yatırımlar

Afrika ülkelerine yönelik doğrudan yatırımların özellikle 2005 yılından itibaren hızlı bir yükseliş eğilimi sergilediği görülmektedir. 2008 yılında 57,8 milyar USD ile en yüksek seviyesine ulaşan doğrudan yatırımlar küresel krizin etkisiyle gerileme eğilimine girmiş, Kuzey Afrika'da ortaya çıkan Arap Baharı'nın da etkisiyle 2011 yılında 42,7 milyar USD'ye gerilemiştir. Bununla birlikte, diğer gelişmekte olan ülkeler ile karşılaştırıldığında, Afrika'ya yönelik doğrudan yatırımların halen oldukça düşük bir düzeyde kaldığı dikkat çekmektedir. Nitekim, yine 2011 yılında gelişmekte olan ülkelere yönelik toplam doğrudan yatırımların 684 milyar USD ile Afrika'ya yönelik yatırımların yaklaşık 16 katı düzeyinde bulunduğu görülmektedir. Doğrudan yatırımlar Afrika kıtasında sabit sermaye oluşumunun sağlanması açısından da önem arz etmektedir. Nitekim, doğrudan yatırımların hız kazanmasıyla birlikte 2007 yılında kıtaya yönelik doğrudan yatırımların sabit sermaye oluşumu içindeki payının %20'ye ulaştığı, bu tarihten itibaren bir miktar gerileyerek 2011 yılında %13 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Bölgeler itibarıyla bakıldığında doğu ve batı Afrika'da söz konusu oranın 2011'de %20'nin üzerinde seyrettiği dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Afrika ve Gelişmekte Olan Ükelere Yönelik Doğrudan Yatırımlar (milyar USD)

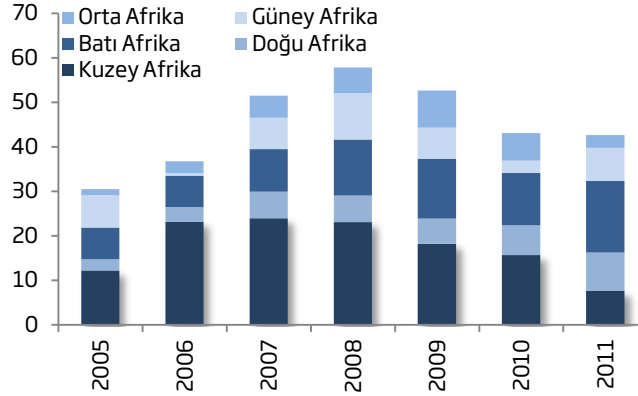
	Afrika	GOÜ*	% pay
2001	20,0	216,9	9,2
2002	14,6	173,3	8,4
2003	18,2	190,1	9,6
2004	17,4	291,9	5,9
2005	30,5	327,2	9,3
2006	36,8	427,2	8,6
2007	51,5	574,3	9,0
2008	57,8	650,0	8,9
2009	52,6	519,2	10,1
2010	43,1	616,7	7,0
2011	42,7	684,4	6,2

Kaynak: UNCTAD

(*) Gelişmekte olan ülkeler

Bölgeler itibarıyla incelendiğinde, Afrika'ya yönelik doğrudan yatırımların büyük ölçüde Kuzey Afrika ülkelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Küresel kriz döneminden itibaren gerileme eğilimi sergilese de 2005 yılından 2011 yılına kadar Kuzey Afrika ülkelerinin kıtaya yönelik doğrudan yatırımlar içindeki payı %30'un üzerinde seyretmiştir. Bununla birlikte, 2011 yılında bu ülkelere yönelik doğrudan yatırımlar siyasi ve ekonomik çalkantılar nedeniyle sekteye uğramış ve 7,7 milyar USD'ye gerilemiştir. Öte yandan, bu dönemde doğrudan yatırımların Batı Afrika ülkelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 2011'de Nijerya ve Gana Batı Afrika'ya yönelik doğrudan yatırımların yaklaşık %75'ine ev sahipliği yapmıştır.

Grafik 5. Afrika Kıtasında Bölgelere Yönelik Doğrudan Yatırımlar (milyar USD)

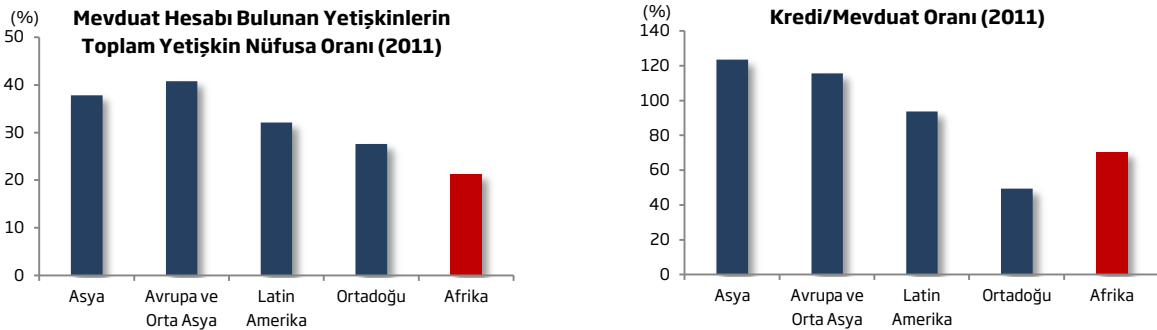

Kaynak: International Trade Centre

II.3. Bankacılık Sektörü

Afrika kıtasında finans sektörünü ağırlıklı olarak bankacılık faaliyetleri oluştursa da diğer gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında bankacılık sektörünün görece zayıf bir görünüm sergilediği görülmektedir. Son yıllarda gerek para arzı (M2) gerekse özel sektöre kullandırılan kredilerin GSYH'ye oranı artış kaydetse de halen kıta genelinde finansal aracılık hizmetleri sınırlı bir derinliğe sahiptir. Düşük gelir düzeyi, altyapı sorunları ve bankacılık sektörünün yeterli hizmeti sağlayacak büyüklükte olmaması hanehalkının finansal hizmetlere ulaşımını kısıtlayan faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Afrika'da resmi bir finans kurumunda mevduat hesabı bulunan yetişkinlerin sayısının toplam yetişkin nüfusa oranı yaklaşık %20 ile diğer gelişmekte olan ülkelere göre oldukça düşük bir seviyededir. Mevduatın kredilere dönüşüm oranı da Ortadoğu ülkelerinin ardından en düşük düzeyde yer almaktadır.

Grafik 6. Bankacılık Sektörüne İlişkin Göstergeler

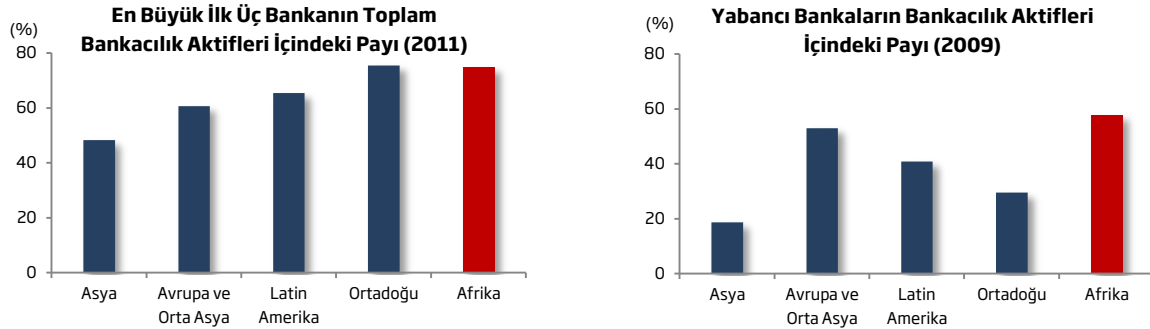

Not: Yüksek gelir grubuna dâhil olan ülkeler hariç tutulmuştur.

Kaynak: World Bank Global Development Finance Database

Bankacılık sektöründe piyasa yapısı genel olarak oligopolistik bir görünüm sergilemektedir. Afrika kıtası ülkelerinde faaliyet gösteren en büyük üç bankanın ilgili ülkedeki toplam bankacılık sektörü varlıklarının yaklaşık %70'ini oluşturduğu ve yoğunlaşmanın diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha yüksek bir düzeyde bulunduğu görülmektedir. Diğer taraftan, yabancı bankalar 80'li ve 90'lı yıllardan itibaren gerçekleştirilen özelleştirmelerin ardından bölgede kilit rol oynamaya başlamıştır. Afrika kıtasında faaliyet gösteren bankaların varlıklarının yaklaşık %60'ı yabancı bankaların kontrolünde bulunmaktadır. Ayrıca, bankacılık aktiflerinin büyük bir bölümünü devlet tahvilleri ve likit varlıklar oluştururken, kullanılan kredilerin yaklaşık %60'ının vadesi 1 yıldan daha kısa olan kredilerden oluştuğu görülmektedir.

Grafik 7. Bankacılık Sektöründe Konsantrasyon ve Yabancı Payı

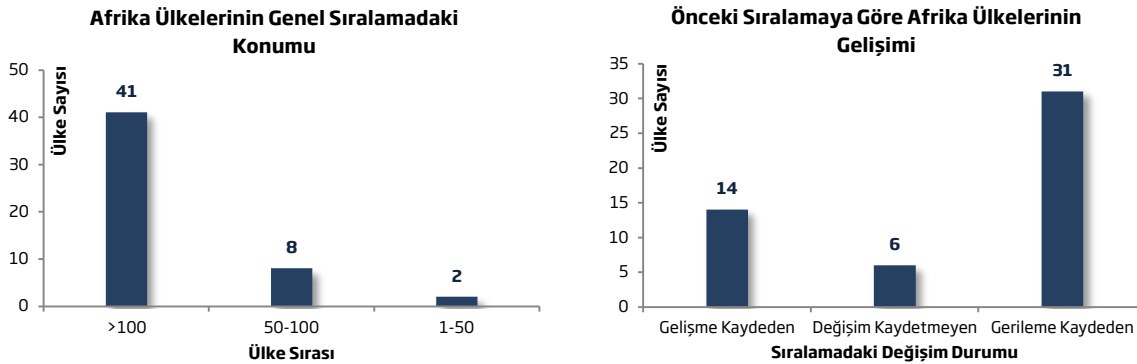
Not: Yüksek gelir grubuna dâhil olan ülkeler hariç tutulmuştur.

Kaynak: World Bank Global Development Finance Database

II.4. Afrika'da İş Yapma Olanakları

Afrika'da iş yapma olanakları incelendiğinde, kıta genelinin söz konusu hususta elverişsiz bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Dünya Bankası'nın yayımladığı "Doing Business" çalışmasında ülkeler iş yapılabilme imkânlarına göre sıralamaya konmaktadır. Bu kapsamda, 2013 yılında sıralamaya konu olan 185 ülke içerisinde son 85 ülke arasında 41 adet Afrika ülkesi yer almaktadır. İlk 50 sırada ise Afrika'dan yalnızca 2 ülke bulunmaktadır⁴. Kıta genelinde ülkelerin yeni bir işletmeye elektrik bağlatılabilme imkanı, dış ticaret olanakları ve işletme için kredi kullanabilme kolaylığı konularında zayıf performans sergilemesi bu durumun ortaya çıkmasında başlıca faktörler olmuştur. Ülke sıralamaları bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında ise 2013 yılında Afrika ülkelerinin 31'inin gerileme kaydettiği, 6 ülkenin sıralamasının değişmediği, gelişme gösteren ülke sayısının ise 14 ile oldukça sınırlı bir düzeyde kaldığı görülmektedir⁵.

Grafik 8. Doing Business Verilerine Göre Afrika Ülkeleri Sıralamaları

Kaynak: Doing Business Database

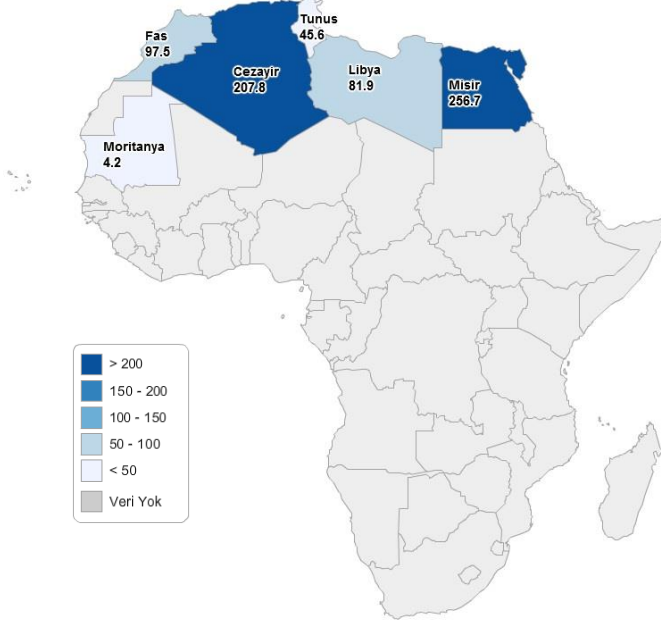
⁴ Moritus ve Güney Afrika Cumhuriyeti.

⁵ Gelişme kaydeden ülkeler Lesoto, Burundi, Sierra Leone, Togo, Liberya, Moritus, Gine, Angola, Seyşeller, Güney Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Benin ve Mısır'dır.

III. BÖLGESEL GELİŞMELER

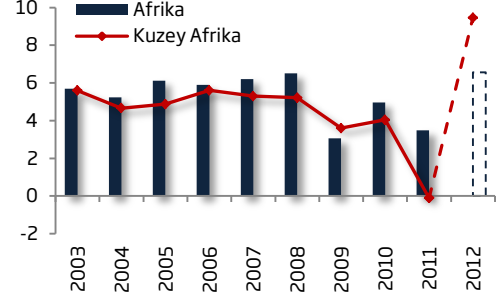
III.1. Kuzey Afrika

Tablo.4 Nominal GSYH (milyar USD)

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database

Grafik 9. GSYH Büyümesi* (%)

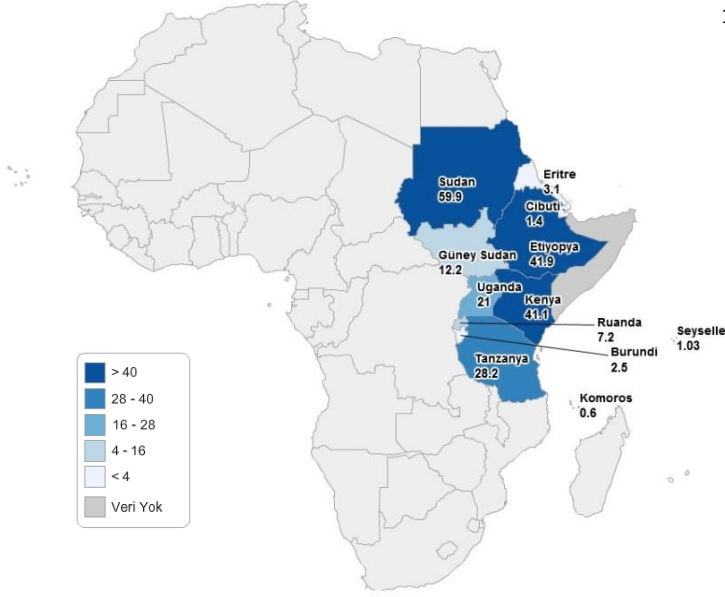
Kaynak: African Economic Outlook Report 2012

(*) Reel büyüme

Kıta ekonomisinde en fazla ağırlığa sahip olan Kuzey Afrika ülkeleri Afrika'nın toplam GSYH'sinin %34'ünü oluşturmaktadır. Bölge ülkeleri son dönemde "Arap Baharı" olarak nitelendirilen halkların demokrasi, özgürlük ve insan hakları taleplerinin ön plana çıktığı siyasi ve ekonomik dönüşüm süreci ile gündeme gelmiştir. Söz konusu süreç Kuzey Afrika ülkeleri genelinde 2011 yılında ekonomik durgunluk yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde, Mısır ekonomisi %2'nin altında büyüme kaydederken, Tunus ekonomisi yaklaşık %1 küçülmüştür. Libya'daki iç savaş ortamı ülkenin en önemli gelir kaynağı olan petrol ihracatını sekteye uğratmış ve GSYH %40 oranında küçülmüştür. Bölgeye yönelik yatırımlar da Afrika'nın diğer bölgelerinin aksine 2011 yılında yaklaşık %40 oranında düşüş kaydetmiştir. Bununla birlikte, Mısır, Fas ve Tunus'ta yeni hükümetlerin göreve gelmesiyle birlikte bölgede 2012 yılında ekonomik aktivitenin hız kazandığı tahmin edilmektedir. Ancak, Mısır'da 2013 yılında mevcut hükümete karşı protestoların başlaması ve ordunun yönetime el koyması, Mısır ve çevresindeki ekonomilere ilişkin aşağı yönlü risklerin artış kaydetmesine neden olmuştur.

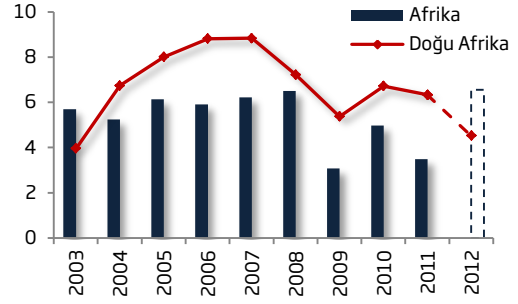
III.2. Doğu Afrika.

Tablo.5 Nominal GSYH (milyar USD)

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database

Grafik 10. GSYH Büyümesi* (%)

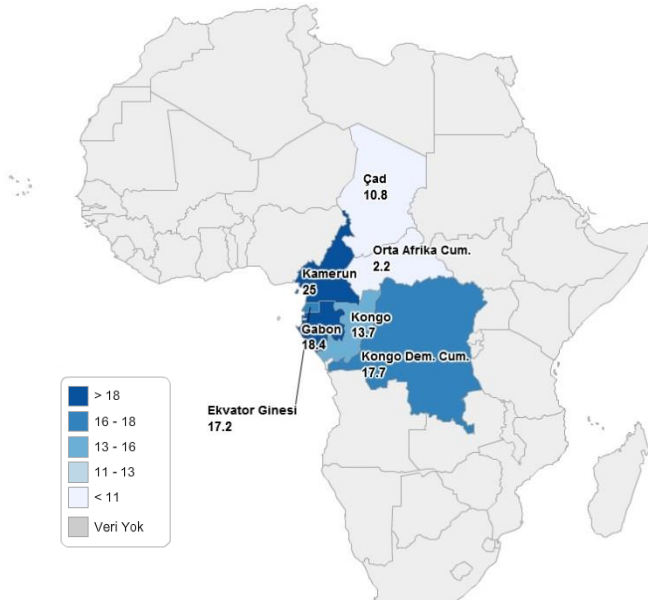

Kaynak: African Economic Outlook Report 2012
(* Reel büyüme)

Doğu Afrika ülkeleri %11 ile kıtanın toplam GSYH'sinin sınırlı bir bölümünü oluşturmaktadır. Bölge ülkeleri genel olarak Afrika ortalamasının üzerinde bir büyüme oranına sahiptir. Söz konusu gelişmede sergilediği yüksek büyüme performansı ile ön plana çıkan Etiyopya, Ruanda ve Tanzanya ekonomileri etkili olmaktadır. Yakın zamandaki gelişmelere bakıldığında 2011 yılında meydana gelen kuraklık nedeniyle Doğu Afrika ülkelerinin büyük bir kısmının gıda krizi ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Kıtık nedeniyle yaklaşık 1 milyon Somali vatandaşının çevre ülkelere iltica ettiği tahmin edilmektedir. Ayrıca, söz konusu kuraklık Kenya, Etiyopya, Cibuti, Uganda ve Sudan'ın bazı bölgelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bölge ekonomisini etkileyen bir diğer faktör ise 2011 yılında Sudan'dan ayrılan Güney Sudan'ın bağımsızlığını ilan etmesi olmuştur. Bu gelişme Sudan'ın petrol gelirlerinin %75 gerilemesine neden olurken iki ülke arasında bu husustaki anlaşmazlıklar halen devam etmektedir. Bölge ekonomisinin, 2012 yılında bir önceki yıla kıyasla bir miktar yavaşladığı tahmin edilmektedir.

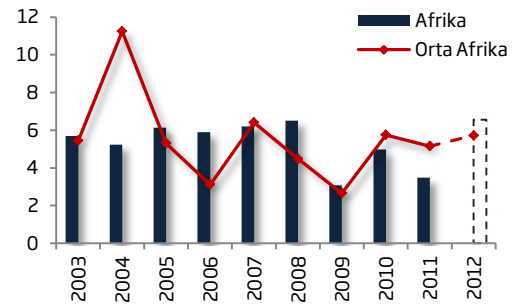
III.3. Orta Afrika

Tablo.6 Nominal GSYH (milyar USD)

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database

Grafik 11. GSYH Büyümesi* (%)

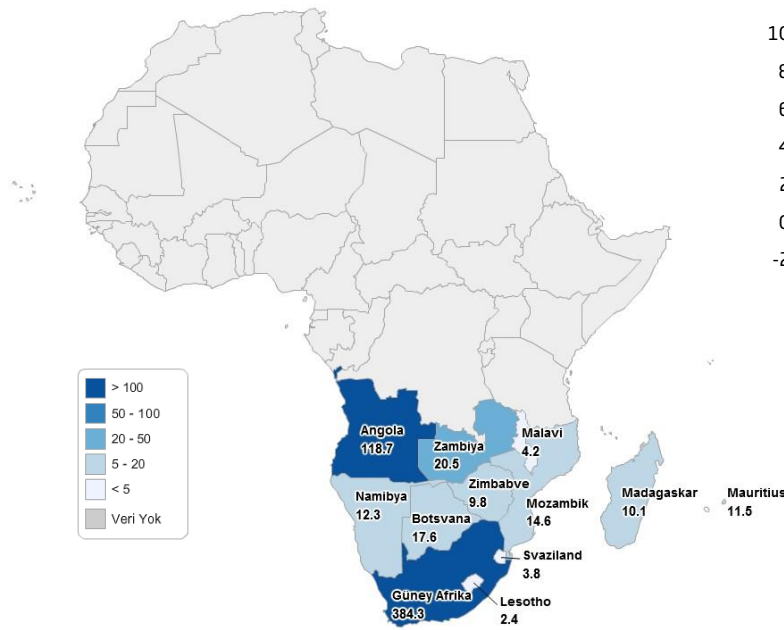

Kaynak: African Economic Outlook Report 2012
(* Reel büyüme)

Kıta ekonomisinde en az katkısı Orta Afrika ülkeleri sağlamaktadır. Bu ülkeler Afrika'nın toplam GSYH'sinin yalnızca %5'ini oluşturmaktadır. Bölge ülkeleri geneline bakıldığında büyümenin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Afrika kıtasının satın alma gücü paritesine göre en yüksek kişi başı milli gelire sahip ülkesi Ekvator Ginesi bu bölgede yer almaktadır. Ancak, ülke ekonomisi büyük ölçüde petrol gelirlerine bağlıdır. Milli gelirin %78'ini petrol endüstrisi oluşturmakta, bununla birlikte bu sektörde istihdam edilen nüfus toplam işgücünün %4'ünü oluşturmaktadır. Bu nedenle, toplam nüfusun %75'inin yoksulluk sınırının altında yaşadığı tahmin edilmektedir. Orta Afrika Cumhuriyeti dışında bölgede yer alan diğer ülke ekonomilerinin sergilediği performansta da benzer şekilde petrol gelirleri önemli ölçüde etkili olmaktadır. Bölgede, ekonomik büyümenin 2012 yılında yatay bir seyir izlediği tahmin edilmektedir.

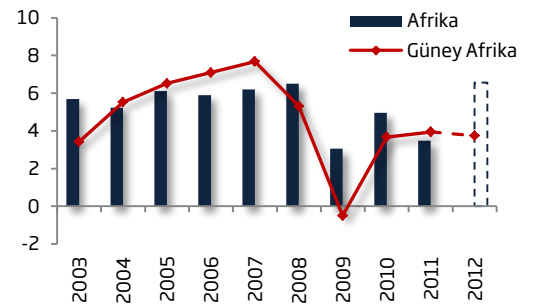
III.4. Güney Afrika

Tablo.7 Nominal GSYH (milyar USD)

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database

Grafik 12. GSYH Büyümesi* (%)

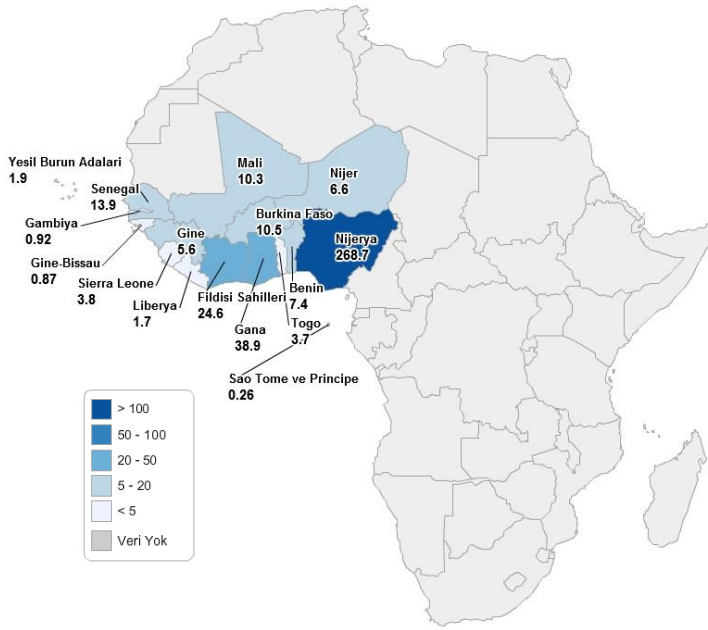
Kaynak: African Economic Outlook Report 2012
(* Reel büyüme)

Güney Afrika ülkeleri %30 ile Afrika kıtasının toplam GSYH'sine en fazla katkısı sağlayan ikinci bölgede yer almaktadır. Platinyum ve uranyum üretimi bölge ülkelerini kıtanın geri kalanından farklılaştıran bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Ekonomi açısından yakın döneme bakıldığında 2011 yılında yüksek düzeyde seyreden emtia fiyatları Güney Afrika'da yer alan ülke ekonomilerini desteklemiştir. Avrupa'da derinleşen krizle birlikte artış kaydeden altın fiyatları Güney Afrika Cumhuriyeti ve Zimbabve gibi altın üretimi ile ön plana çıkan ülkelerin görece daha iyi bir performans sergilemesinde etkili olmuştur. Ayrıca, Afrika kıtasının en büyük iki alüminyum üreticisi konumunda bulunan Güney Afrika Cumhuriyeti ve Mozambik söz konusu dönemde yükselen alüminyum fiyatlarından da olumlu yönde etkilenmiştir. Bölge ülkelerinin Afrika kıtası geneline paralel bir performans sergilediği görülmektedir. 2012 yılında bölge ekonomisinin bir miktar hız kazandığı tahmin edilmektedir. Öte yandan, dünyada yetişkin nüfus içerisinde HIV virüsü taşıyanların sayısının en yüksek olduğu ilk 9 ülke bu bölgede yer almaktadır⁶.

⁶ Svaziland, Botsvana, Lesoto, Güney Afrika Cumhuriyeti, Namibya, Zimbabve, Zambiya, Mozambik, Malavi

III.5. Batı Afrika

Tablo.8 Nominal GSYH (milyar USD)

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database

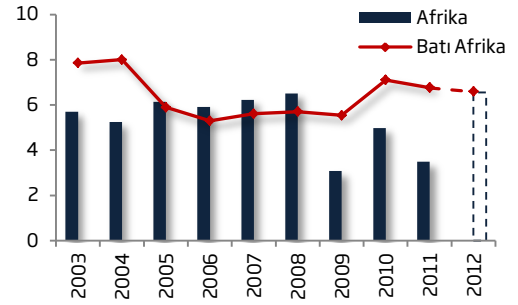
Batı Afrika ülkeleri kıtanın toplam GSYH'sinin %20'sini oluştururken bu oranın büyük çoğunluğunu Afrika'nın ikinci büyük ekonomisi ve en büyük petrol üreticisi konumunda bulunan Nijerya oluşturmaktadır. Nitekim, Nijerya hariç tutulduğunda bu oranın %6,5 düzeyine gerilediği görülmektedir. Bu nedenle, bölge ekonomisinin gelişimi genel olarak Nijerya'nın sergilediği performansa paralellik arz etmektedir. Nijerya son yıllarda bu bölgeye yönelik doğrudan yatırımların da hızlı bir artış kaydetmesinde önemli rol oynamıştır. Buna ek olarak, Gana'da 2010 yılının sonunda petrol bulunması bu ülkeye yönelik yatırımcı ilgisinin de hız kazanmasına neden olmuştur. Ayrıca, bölgede yer alan Fildişi Sahilleri kakao üretiminde dünyanın bir numaralı ülkesi konumunda yer almaktadır. Diğer taraftan, Mali ve Gine Bissau'da süregelen siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar bu ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemekte ve bölge ekonomisine ilişkin risk unsuru oluşturmaktadır. 2012 yılında bölge ekonomisinin bir miktar ivme kaybettiği, bununla birlikte Afrika kıtasının ortalamasına yakın bir düzeyde büyüdüğü tahmin edilmektedir.

IV. TÜRKİYE AFRIKA İLİŞKİLERİ

1998 yılının öncesine kadar Türkiye Afrika ülkeleri ile ilişkilerinde yeterince ilerleme kaydedememiştir. Bu çerçevede, Türkiye 1998 yılında tasarladığı bir eylem planı ile Afrika kıtasındaki ülkelerle politik, ekonomik, ticari ve kültürel alandaki ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Ancak, söz konusu dönemdeki siyasi konjonktür ve izleyen dönemde Türkiye ekonomisinin yaşadığı ekonomik kriz eylem planının hayata geçirilmesi sürecini geciktirmiştir. 2003 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı "Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi"ni başlatmış, 2005 yılı ise "Afrika Yılı" ilan edilmiştir. Bu dönemde, ikili ekonomik ve ticari anlaşmaların ön plana çıkarılmasının yanı sıra siyasi ilişkilerin kuvvetlendirilmesi hedeflenmiştir.

2005 yılında Afrika Birliği (AfB) içerisinde gözlemci ülke statüsü verilen Türkiye ve 2008 yılında stratejik ortak unvanı kazanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Afrika Kalkınma Bankası (AfKB) ve Afrika Kalkınma Fonu üyeliği 2008 yılında onaylanmış, böylece Türkiye AfKB'nin bölge dışı 25. üyesi olmuştur.

Grafik 13. GSYH Büyümesi* (%)

Kaynak: African Economic Outlook Report 2012
(* Reel büyüme)

Coğrafi konumu itibarıyla Türkiye, Kuzey Afrika ülkeleri ile kurmuş olduğu ilişkileri sahra altı Afrika ülkeleri ile yeterince tesis edememiştir. Bu çerçevede, bölge ülkeleri ile ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla ilk etapta mevcut büyükelçilik sayısının artırılması hedeflenmiştir ve 2009 yılından itibaren sahra altı Afrika'da 19 yeni büyükelçilik kurulmuştur. Böylece, Türkiye'nin 26'sı sahra altı Afrika'da olmak üzere Afrika kıtasında faaliyet gösteren toplam büyükelçilik sayısı 31'e ulaşmıştır. Ayrıca, Gine, Çad ve Cibuti'de önümüzdeki dönemde büyükelçilikler açılması için girişimler devam etmektedir.

Tablo 9. Afrika'da 2009 Sonrası Açılan Büyükelçilikler

2009	2010	2011	2012
Tanzanya	Kamerun	Zambiya	Nijer
Fildişi Sahili	Gana	Mozambik	Namibya
	Mali	Moritanya	Burkina Faso
	Uganda	Zimbabve	Gabon
	Angola	Güney Sudan	
	Madagaskar	Somali	
		Gambiya	

Kaynak: Dış İşleri Bakanlığı

Halihazırda 11 sahra altı Afrika ülkesinin (Etiyopya, Gambiya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Moritanya, Nijerya, Senegal, Somali, Sudan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Uganda ve Angola) Türkiye'de büyükelçilikleri bulunmaktadır. Kenya, Kamerun, Gine, Madagaskar, Gana, Gabon, Zambiya, Zimbabve, Ruanda, Tanzanya, Kongo Cumhuriyeti, Nijer, Güney Sudan, Cibuti, Burkina Faso, Sierra Leone ise Türkiye'de büyükelçilik açma kararı almışlardır. Bu çerçevede, sahra altı Afrika ülkelerinin büyükelçiliklerinin sayısının önümüzdeki dönemde 27'ye yükselmesi beklenmektedir.

IV.1. Dış Ticaret

2003 yılında "Afrika Ülkeleriyle Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi" kapsamında Afrika kıtasındaki ülkeler ile ticaret hacminin artırılması ve ekonomik işbirliği olanaklarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, tüm kıta ile gerçekleştirilen ticaret hacmi 2003 yılındaki 3,7 milyar USD düzeyinden yaklaşık 5 kat artarak 2012 yılında 19,3 milyar USD'ye yükselmiştir. Böylece, Afrika ülkelerinin Türkiye'nin toplam dış ticaretinden aldığı pay %3,2'den %5'e çıkmıştır. Bu gelişmede, küresel krizin ardından Türkiye'nin dış ticaret pazarlarını çeşitlendirme yoluna gitmesi de etkili olmuştur. Bölge bazında incelendiğinde, 2012 itibarıyla Türkiye'nin kıta geneli ile gerçekleştirdiği dış ticaretin %60'tan fazlasının Kuzey Afrika ülkelerinde yoğunlaştığı ve 12,8 milyar USD düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Sahra altı Afrika ülkelerinin payı ise %33,9 ile görece düşük bir seviyede bulunmaktadır. Önümüzdeki dönemde sahra altı Afrika ülkeleri ile gerçekleştirilen toplam ticaret hacminin 50 milyar USD'ye çıkarılması hedeflenmektedir.

Tablo 10. Türkiye'nin Afrika'ya Yönelik Dış Ticareti (2012, milyar USD)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Türkiye-Afrika Dış Ticaret Hacmi (I)	3,7	5,6	6,8	8,5	11,1	14,7	14,1	14,1	17,1	19,3
Kuzey Afrika										
İhracat	1,6	2,2	2,5	3,1	4,0	5,9	7,4	7,0	6,7	9,4
İthalat	0,9	1,2	1,6	1,7	2,3	3,5	2,2	3,1	3,3	3,3
Dış Ticaret Hacmi (II)	2,5	3,4	4,1	4,8	6,3	9,4	9,7	10,1	10,0	12,8
Pay % (II/I)	67,6	60,7	60,3	56,5	56,8	63,9	68,8	71,6	58,5	66,3
Sahra Altı Afrika										
İhracat	0,6	0,8	1,1	1,5	1,9	3,2	2,7	2,3	3,6	3,9
İthalat	0,6	1,4	1,6	2,2	2,8	2,1	1,7	1,7	3,4	2,6
Dış Ticaret Hacmi (III)	1,2	2,2	2,7	3,7	4,8	5,3	4,4	4,0	7,1	6,5
Pay % (III/I)	32,4	39,3	39,7	43,5	43,2	36,1	31,2	28,4	41,5	33,7
Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi (IV)	116,6	160,7	190,3	225,1	277,3	334,0	243,1	299,4	375,7	389,0
Afrika'nın Payı % (I/IV)	3,2	3,5	3,6	3,8	4,0	4,4	5,8	4,7	4,6	5,0

Kaynak: TÜİK

Ürün bazında incelendiğinde, Türkiye'nin Afrika ülkelerine ihracatında ilk sırada demir ve çelik yer alırken bu kalemi mineral yakıtlar ve yağlar ile makine ve cihazlar takip etmektedir. İhracata konu olan ürünlerin büyük ölçüde katma değer yaratılan ürünler olduğu görülmektedir. Nitekim, Afrika'ya yönelik ihracatta ikinci sırada yer alan mineral yakıtlar ve yağlar da, Türkiye'nin ithal ettiği ham petrolün bir bölümünü işleyerek Afrika ülkelerine ihraç ettiğini göstermektedir. İthalat tarafında ise, ilk sırada yer alan mineral yakıtlar ve yağlar büyük ölçüde Kuzey Afrika'dan sağlanmaktadır.

Tablo 11. Türkiye-Afrika Dış Ticaretinde Ürün Bazında Başlıca İhracat ve İthalat Kalemleri (2012, milyar USD)

İhracat		İthalat			
1	Demir ve çelik	2,1	1	Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	2,0
2	Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	1,9	2	Demir ve çelik	1,0
3	Makina ve cihazlar, aletler	1,1	3	Anorganik kimyasallar	0,3
4	Motorlu kara taşıtları	0,9	4	Makina ve cihazlar, aletler	0,3
5	Demir veya çelikten eşya	0,8	5	Plastikler ve mamulleri	0,3
6	Elektrikli makina ve cihazlar	0,7	6	Motorlu kara taşıtları	0,2
7	Plastikler ve mamulleri	0,4	7	Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar	0,2
8	Hububat	0,3	8	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	0,2
9	Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar	0,3	9	Elektrikli makina ve cihazlar	0,1
10	Mobilyalar	0,3	10	Pamuk	0,1
	Diğer	4,4		Diğer	1,3
	Toplam	13,4		Toplam	5,9

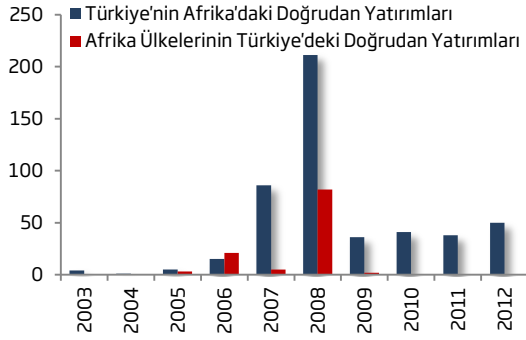
Kaynak: TÜİK

IV.1. Doğrudan Yatırımlar

Türkiye'nin Afrika ile artan ilişkileri bölgeye yönelik doğrudan yatırımların hız kazanmasına olanak sağlamıştır. 2003 yılından bu yana Türkiye'nin Afrika kıtasına yönelik doğrudan yatırımlar 487 milyon USD düzeyine ulaşmıştır. Bu tutarın 429 milyon USD'lik bölümü Kuzey Afrika ülkelerine gerçekleştirilirken, sahra altı Afrika'ya yönelik doğrudan yatırımlar 58 milyon USD ile görece sınırlı bir düzeyde seyretmektedir. Bu gelişmede Türkiye'nin büyük ölçüde Kuzey Afrika'da üstlendiği inşaat ve müteahhitlik projeleri etkili olmuştur. Türk müteahhitlerin 2010 yılında yurt dışında üstlendiği projelerin %19,2'lik bölümü Afrika ülkelerinde yer almıştır. Libya tek başına toplam müteahhitlik projelerinin %12,1'ini oluşturmakta ve Türkmenistan'ın ardından ikinci sırada yer almaktadır. Sadece Afrika ülkelerine bakıldığında müteahhitlik projelerinde Libya %63 ile ilk sırada

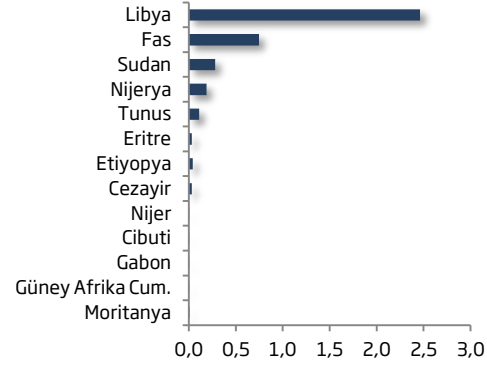
yer alırken bu ülkeyi Fas, Sudan ve Nijerya izlemektedir. Afrika ülkelerinin Türkiye'deki doğrudan yatırımları incelendiğinde ise, 2003 yılından bu yana toplamda 113 milyon USD'lik yatırım gerçekleştiği görülmektedir. Bu tutarın, 94 milyon USD'lik bölümünü Libya gerçekleştirmiş, son üç yılda da Afrika ülkelerinden Türkiye'ye yönelik bir doğrudan yatırım söz konusu olmamıştır.

Grafik 14. Doğrudan Yatırımlar (milyon USD)

Kaynak: TCMB

Grafik 15. Afrika'daki Müteahhitlik Projeleri (milyar USD)

Kaynak: Türkiye Müteahhitler Birliği

V. GENEL DEĞERLENDİRME

Afrika kıtasındaki sınırlı altyapı imkanları, geçmişten bugüne kıtanın geçirdiği siyasi dönüşüm süreci ve izleyen etkileri göz önünde bulundurulduğunda son yıllarda Afrika ülkelerinin sergilediği ekonomik gelişim dikkat çekicidir. Ancak, istikrarlı büyüme trendine rağmen özellikle genç nüfustaki yüksek işsizlik oranı, yeni istihdam yaratmada yetersizlik, üretimin büyük çoğunlukla katma değer yaratılabilen ürünlerden uzak oluşu kıta ekonomisinin dünyanın geri kalanına kıyasla daha zayıf bir görünüm sergilemesinde etkili olan unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Öte yandan, kıtaya yönelik yatırımların son 10 yıldaki seyri açısından değerlendirildiğinde Afrika ülkelerine yatırımcı ilgisinin hız kazandığı ve bu durumun söz konusu ülkelerin sergilediği performansla da olumlu katkı sağladığı görülmektedir. Afrika kıtasının genç ve dinamik işgücü göz önünde bulundurulduğunda söz konusu yatırımların kıta ekonomileri için bir fırsat penceresi oluşturduğu ve önümüzdeki dönemde Afrika'nın istikrarlı büyüme trendine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Afrika ekonomisinin 2013 yılında %4,8, 2014 yılında ise %5,3 oranında büyüme kaydedeceği tahmin edilmektedir. Söz konusu tahminler kıta genelindeki yoksulluğun giderilmesi için gerekli olduğu hesaplanan %7'lik büyüme oranının altında yer almakla birlikte, 2011 yılında özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde ön plana çıkan halk hareketleri kıtanın genelinde yönetimlerin toplumun taleplerini daha fazla göz önünde bulundurmaya itmiştir. United Nations Development Programme'nin (UNDP) verilerine göre 2012 yılında Afrika kıtasında 19 ülkede yönetimler seçimle belirlenmiş ve 1960'lı yıllardan bu yana demokratik sistem ile yönetilen ülke sayısı en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Bu gelişmeler, kıta genelinde daha demokratik bir yapıya kavuşan ülkelerde üretim süreçlerine katılımın geniş bir tabana yayılmasıyla birlikte bu ülkelerin uzun vadede daha hızlı bir ekonomik gelişim sergileyebileceklerine işaret etmektedir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, dış politika stratejisinde gerçekleştirilen değişiklik çerçevesinde Afrika ülkelerine yönelik yeni bir politika üslubu benimsenmiş, bunun yanı sıra 2008'deki global kriz ardından dış ticaret pazarları çeşitlendirilerek ülke ekonomisinin dış şoklara daha dayanıklı bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Böylece, Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkilerinde son 10 yıllık süre içinde önemli ölçüde aşama kaydedilmiştir. Afrika kıtasının altyapı açığı göz önünde bulundurulduğunda, Türk menşeli firmaların özellikle Kuzey Afrika ülkelerindeki inşaat ve müteahhitlik projelerine ilgisinin süreceği anlaşılmaktadır. Sahra altı Afrika'yla gerçekleştirilen dış ticarete ilişkin uzun vadeli hedeflerle birlikte değerlendirildiğinde Türkiye-Afrika ilişkilerinin önümüzdeki süreçte gelişmeye devam etmesi beklenmektedir.

Kaynaklar

- African Development Bank, "African Development Report 2010".
- African Development Bank, "African Development Report 2012".
- African Development Bank, "Financial Sector Integration In Three Regions Of Africa", 2013.
- African Economic Outlook, "African Economic Outlook Report 2012".
- Dunia P. Zongwe, "On the Road to Post Conflict Reconstruction by Contract: The Angola Model", 2011.
- European Investment Bank, "Banking in Sub-Saharan Africa Cahllanges and Opportunities", Ocak 2013.
- Maurice Mubila, "Africa's Demographic Trends", The World Bank, Mart 2012.
- ORSAM, "Türkiye Afrika'da: Eylem Planının Uygulanması Ve Değerlendirme On Beş Yıl Sonra", Rapor No: 124, Temmuz 2012.
- ORSAM, "Ortadoğu Analiz - Türk Dış Politikası ve Afrika", Cilt 4, Sayı:46, Ekim 2012.
- Supee Teravaninthorn, Gael Raballand, "Transport Prices and Costs in Africa: A Review of the Main International Corridors", Working Paper, Sayı: 14, 2008.
- The Africa Electrification Initiative, "Institutional Approaches to Electrification", The World Bank Group, Nisan 2012.
- Thorsten Beck, Samuel Munzele Miambo, "Financial Sector Development in Africa", The World Bank, 2013.
- Türkiye Müteahhitler Birliği, "İnşaat Sektörü Analizi", Nisan 2011.
- UNCTAD, "World Investment Report 2012".
- UNDP, "Fostering Democratic Societies In Africa", 2012.
- U.S. Geological Survey, "2010 Minerals Yearbook - Africa", Ağustos 2012.
- Vivien Foster, Cecilia Briceno-Garmendia, "Africa's Infrastructure A Time For Transformation". The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2010.
- <http://unctad.org>
- <http://www.doingbusiness.org>
- <http://www.imf.org>
- <http://www.mfa.gov.tr>
- <http://www.tcmb.gov.tr>
- <http://www.trademap.org>
- <http://www.tuik.gov.tr>
- <http://www.worldbanks.org>

YASAL UYARI

Bu rapor Bankamız uzmanları tarafından güvenilir olduğuna inanılan kamuya açık kaynaklardan elde edilen bilgiler kullanılmak suretiyle, sadece bilgilendirme amacıyla hazırlanmıştır ve hiçbir şekilde finansal enstrümanların alım veya satımı konusunda tavsiye veya finansal danışmanlık hizmeti sağlanması olarak yorumlanmamalıdır. Bu raporda yer verilen görüş ve değerlendirmeler, hiçbir şekilde Türkiye İş Bankası A.Ş.'nin kurumsal yaklaşımını yansıtmamakta olup, raporu kaleme alan uzmanların kişisel görüş ve değerlendirmeleridir. Türkiye İş Bankası A.Ş. bu raporda yer alan bilgi, görüş ve değerlendirmelerin doğru, değişmez ve eksiksiz olması konusunda herhangi bir şekilde garanti vermemektedir. Türkiye İş Bankası A.Ş. bu raporda yer alan bilgilerde herhangi bir bildirimde bulunmaksızın değişiklik yapma hakkına sahiptir. Bu rapor ve içindeki bilgilerin kullanılması nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak oluşacak zararlardan Türkiye İş Bankası A.Ş. hiçbir şekilde sorumluluk kabul etmemektedir.

İşbu rapor üzerinde Bankamızın telif hakkı olup, Bankamızın yazılı izni alınmaksızın herhangi bir kişi tarafından, herhangi bir amaçla, kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz veya yayımlanamaz. Tüm haklarımız saklıdır.
